

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На прязгах рукопису

СМИРНОВ Вадим Миколайович

ПОЛІТИКА І ПРАКТИКА
КООПЕРАТИВНОГО БУДІВНИЦТВА В УКРАЇНІ У 20-ті РОКИ

Спеціальність 07.00.01 - історія громадських рухів
і політичних партій

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Дніпропетровськ - 1994

Дисертація є рукопис.

Робота виконана на кафедрі політичної історії Харківського політехнічного університету.

Науковий керівник : доктор історичних наук, професор
ОЛІЙНИК МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ

Офіційні опоненти : доктор історичних наук, професор
МАРЧУК ЛЕОНІД ІВАНОВИЧ

кандидат історичних наук, доцент
БАРАЄВ ВОЛОДИМИР МИКОЛАЙОВИЧ

Провідне наукова організація : Харківський державний аграрний університет

Захист відбудеться "17" червня 1994 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 053.24.03 по присудженню наукового ступеня кандидата історичних наук в Дніпропетровському державному університеті / м. Дніпропетровськ, пр. Гагаріна, 72, аудиторія 604 /.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Дніпропетровського державного університету.

Автореферат розісланий "12" травня 1994 р.

Вчений секретар спеціалі-
зованої вченої ради
кандидат історичних наук,
доцент

І.О. Кривий

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

I. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Після одержання Україною незалежності і прийняття рішення про перехід її господарської системи до ринкових відносин для розвитку молодого державності великого значення набули дослідження, присвячені розвитку української економіки, що діяла в умовах товарно-ринкових відносин. У цьому зв'язку, на наш погляд, важливим є вивчення політики держави по відношенню до кооперативного руху в Україні і розвитку окремих його видів під час проведення нової економічної політики.

Для усвідомлення і правильного вирішення проблем розвитку кооперативного руху в нашій державі на сучасному етапі треба у повній мірі вивчити і використати все краще, що було в минулому. Взаємовплив і взаємодія теорії і практики кооперативного будівництва, важливість внесення у його практичну діяльність наукового підходу, який би забезпечив останньому вираженість, успішне прогнозування і дослідницьке обґрунтування перспектив майбутнього - ці умови стають обов'язковими для успішного розвитку усієї української економіки і, зокрема, розвитку кооперації. Вирішення цих проблем у якійсь мірі може допомогти і запропонована дисертація, яка присвячена вивченню теоретичної спадщини і практичної діяльності кооперативного руху в Україні у 20-ті рр.

Вивчення й аналіз досвіду діяльності кооперативної системи у 20-ті роки сьогодні може допомогти критично усвідомити досягнення і недоліки кооперативного руху в Україні для вирішення сучасних питань соціально-економічного життя. Сьогодні, коли наша молода держава шукає свій шлях політичного і економічного розвитку, аналіз аспектів роботи кооперації у період відходу від адміністративно-командних методів господарювання часів "воєнного комунізму" мають неосціненне значення. Крім цього, звертає на себе увагу актуальність досвіду української кооперації цього часу в аспекті розуміння питань взаємодії різних кооперативних структур із владними й державними господарськими установами, проблем фінансування і кредитування її організацій, а також вплив цих заходів на розвиток народногосподарського комплексу України. Важливим, особливо у сучасний перехідний період, коли відбувається загострення у суспільстві загальної напруженості, є вивчення заходів кооперативних організацій по соціальному захисту малозабезпечених верств населення України, насамперед у справі бороть-

би з безробіттям. Крім того, важливе значення має вивчення як позитивного, так і негативного досвіду українського кооперативного руху по виходу із економічної кризи кінця 20-х років. Аналіз соціально-економічних особливостей окремих регіонів України і їх вплив на кооперативну діяльність і економічний розвиток суспільства, на нашу думку, є особливо цінним в плані знаходження вірних шляхів і засобів побудови національної державності. Цікавим і корисним для розробки, визначення економічної стратегії України у сучасний період є також аналіз співвідношення головних показників кооперативної діяльності України і Росії, їх порівняльна характеристика і розробка на цій основі ґрунтовних висновків. Дослідження й аналіз комплексу головних питань кооперативного будівництва в Україні під час непу, різноманітного фактичного матеріалу і узагальнюючих висновків можуть стати важливим кроком у об'єктивному вивченні теоретичного і практичного досвіду кооперативного руху, який має безперечне значення для розбудови Української держави.

Все вищевикладене і визначає наукове, політичне і практичне значення і актуальність обраної проблеми дослідження.

Хронологічні рамки дослідження (20-ті рр.) охоплюють винятково важливий період, коли розвиток кооперації і економічної діяльності взагалі визначався принципами непу. Вивчення кооперативної системи у 20-х роках має важливе значення саме тому, що в цей час вона пройшла шлях від відновлення своєї практичної роботи під час впровадження непу до її занепаду наприкінці 20-х років з переходом країни до адміністративно-командної системи господарювання. Саме це переконало автора обрати період 20-х років і обмежити їм хронологічні рамки своєї дослідницької праці. При цьому бралось на увагу, що:

- на початку цього періоду кооперація України пережила період серйозних структурних і організаційних змін у своєму розвитку, дослідження яких має великий науковий і практичний інтерес;

- на протязі 20-х років українська кооперація досягла значних успіхів, що позитивно позначилось на підвищенні як економічних показників промисловості і сільського господарства України, так і на піднесенні добробуту українського населення;

- в ролі нової економічної політики кооперація України, як складова частина народногосподарського комплексу СРСР, пережила кілька криз. Вивчення їх причин, наслідків, механізмів і засобів

подолання в досить актуальним у сучасний період, коли народне господарство України намагається перейти до ринкової економіки.

Студійне наукової розробки проблеми. Проблемам кооперативного будівництва періоду 20-х років присвячено багато робіт вчених-економістів, істориків, політичних і господарських діячів України.

Велика кількість робіт періоду 20-х років була написана учасниками кооперативного будівництва, які намагались з певною об'єктивністю висвітлити проблеми кооперативного руху¹.

Наприкінці 20-х років у великій кількості почали виходити наукові праці, які були підпорядковані кон'юктурі політичної боротьби за владу в країні. Вони служили утвердженню офіційного курсу на згортання ринкових відносин і відповідного підходу до теорії кооперації. Необхідність впровадження теоретично-пропагандистського обґрунтування політики масової колективізації у сільському господарстві і жорстокої державної централізації економіки бачилось офіційною владою в нещадній критиці опонентів².

З повним згортанням політики непу в 30-ті роки проведення досліджень, у яких розглядалися питання кооперативного будівництва, різко зменшилось.

З другої половини 50-х років, після XX з'їзду КПРС, в істориків знову посилюється цікавість до вивчення проблем, пов'язаних з розвитком кооперації. В працях, що виходять в цей час, дослідження стають більш об'єктивними і глибокими³. При цьому особлива увага

¹ Височанський П. Коротка історія кооперативного руху на Україні. - Харків, 1925; Його ж. Начерк розвитку української споживчої кооперації. - Харків, 1925; Кантор М. Основи кооперативної політики РКП(б). - М., Л., 1926; Ковалевский Н. Статно-выборная кампания в низовых кооперативах Украины // Союз потребителей. - 1926. - № 5. - С. 70-78; Любимов И., Фомичкии Вл. и Варьяш Э. Достижения и недочеты советской кооперации. - М., Л., 1926 та інші.

² Быстринский В.А. К характеристике правого уклона. - Л., 1929; Кантор М. Неонародничество в тисках противоречий // Большевик. - 1917. - № 9. - С. 28-40; Сулковский М. Кондратьевщина и правый уклон // На аграрном фронте. - 1930. - № 9. - С. 15-21; Целларюс В. Кооперация в системе взглядов правого уклада. - Харків, 1930 та інші.

³ Громечко Г.Б. До питання про сільськогосподарську кооперацію в УРСР (1921-1925 рр.) // Український історичний журнал. - 1964. - № 5. - С. 102-104; Файн Л.Е. Социально-экономическая характеристика кооперации в начальный период нэпа (1921-1923) // История СССР. - 1968. - № 5. - С. 14-35; Морозов Л.Ф. От кооперации буржуазной к кооперации социалистической. Из истории становления Советской кооперации. - М., 1969 та інші.

приділялась питанням соціального значення кооперативного руху. Між тим усі ці праці, незважаючи на певну наукову цінність, несли на собі тягар ідеологічно-пропагандистського тиску. Використовуючи матеріали історичних джерел, підхід до яких був досить обмеженим, історики показували, у тій чи іншій мірі, суб'єктивну картину історичних подій, яка обґрунтовувала офіційні підхід до проблем кооперативного будівництва. У зв'язку з цим колективізація сільського господарства подавалась як вища ступінь кооперативного розвитку, а кооперація у галузі виробництва - найбільш досконалою формою кооперування. Загальним недоліком наукових праць цього часу є, крім іншого, некритична оцінка діяльності керівних партійних і радянських органів усіх ступенів, відсутність гнучкості й аналітичного підходу при формулюванні висновків.

Окрему групу складають наукові дослідження, присвячені історії розробки В.І. Леніним кооперативної теорії¹.

Значним внеском у вивчення проблеми кооперативного будівництва була поява такої наукової праці, як "Партія і кооперація"². Вона стала першою спробою комплексно проаналізувати теорію і практику кооперативного руху в СРСР. В ній зібраний багатий фактичний матеріал, включаючи і статистику кооперативного руху у 20-ті рр. в СРСР. Разом з тим цю роботу, як і більшість подібних праць того часу, не обминула тенденція на апологетику офіційного ідеологізованого погляду на історичні події і суспільні наслідки вчинення у СРСР, що значно обмежило її достовірність.

Треба відмітити, що і українськими істориками був зроблений важливий внесок у дослідження таких проблем кооперації, як організація і товарообігу шляхом розвитку споживчої кооперації, між-республіканські зв'язки кооперативів, пересудова організаційної структури кооперативної системи у відповідності до завдань непу³.

¹ Селунская В.М. Разработка В.И. Лениным кооперативного плана // Вопросы истории КПСС. - 1960. - № 2. - С. 99-119; Фигуровская Е.В. В.И. Ленин с роли кооперации в социалистическом строительстве // Экономические науки. - 1969. - № 12. - С. 3-13; Файн Л.Б. История разработки В.И. Лениным кооперативного плана. - М., 1970; Липицкий В. Кооперация: ленинский замысел и воплощение // Коммунист. - 1988. - № 16. - С. 15-22 та інші.

² Дмитренко В.П., Морозов І.Ф., Погудин В.И. Партія і кооперація. - М., 1978.

³ Медіжова М.В. З історії розвитку споживчої кооперації в Українській РСР // Історія народного господарства та економічної думки Української РСР. - 1975. - № 9. - С. 84-88; Лях С.Р. Роль

Разом з тим, на дослідження важливих й актуальних проблем кооперативного будівництва досить негативно позначилось посилення консервативних тенденцій у політиці й економіці, що мали місце в СРСР у період 70-х - початок 80-х років.

Політика "перебудови" створила для наукової роботи вчених-суспільствознавців сприятливі умови. З кризою адміністративно-командної економіки і поступовим відходом від поглядів на необхідність суспільного одержавлення народного господарства проблем розвитку кооперативного руху стала приділятися увага на рівні державного керівництва¹. Проведення курсу на "гласність" відкрило шлях до раніше недоступних для дослідників архівних фондів, сприяло зменшенню переліку зборонених тем для публікації. Завдяки цьому з'явилося багато цінних і об'єктивних наукових праць. В них на багатій документальній базі, що раніше не використовувалась, із можливим при сучасному рівні знання охопленням, по-новому стала досліджуватись багато проблем теорії і практики кооперативного руху. Зокрема, у наукових розробках цього періоду, присвячених проблемам кооперації, при аналізі розвитку кооперативного руху дослідження проводились на ґрунті комплексного підходу, із врахуванням об'єктивних історичних обставин². Історики намагались більш принципово, із використанням методу наукової критики досліджувати ленінську концепцію кооперативного будівництва.

сельскохозяйственной кооперации в становлении советского образа жизни крестьянства Украины (1921-1928) // Вопросы истории: Респ. межвед. научн. сб. - Харьков, 1980. - Вып. 25. - С. 88-44; Гельман Г.А. Кооперативная торговля: Развитие, проблемы, перспективы (на материалах УССР). - Харьков, 1985 та інші.

¹ Горбачев М.С. Потенциал кооперации - делу перестройки: Выступление на IV Всесоюз. съезде колхозников. 28 марта 1988 г. - М., 1988; Мого ж. Развивать аренду, перестраивать экономические отношения на селе: Выступление и заключит. слово на встрече в ЦК КПСС с руководителями колхозов, совхозов, предприятий агропромышленного комплекса, коллективов, работающих на арендном подряде, секретарями райкомов партии, учеными, специалистами сельского хозяйства 12 октября 1988 г. // Горбачев М.С. Избр. речи и статьи. - Т. 7. - М., 1990 та інші.

² Ципко А. Кооперация. Размышления о причинах исторической устойчивости // Знание - сила. - 1988. - № 4. - С. 1-5; Морозов А.Г. Ленинские идеи кооперации и современность. К., 1969; Исто ж. Деятельность специализированной сельскохозяйственной кооперации на Украине (1923-1928 гг.) // Украинский исторический журнал. - 1969. - № 6. - С. 76; Социалистическая кооперация: история и современность / Л.В.Никифоров, Л.Е.Кузнецова, Т.Т.Петрова и др. - М., 1989.

З початком лібералізації політичної системи у радянській періодиці з'являються раніше невідомі мемуарні статті відомих державних і господарських діячів минулого, у яких висвітлювалася діяльність кооперативної системи 20-х років¹.

Увага до вивчаємої теми і інтенсивність її розробки ще більше зростає у 90-ті роки. Курс на незалежність України і перехід до ринкової економіки сприяв усвідомленню більш глибокого вивчення досвіду кооперативного будівництва в Україні у 20-ті роки.

Значну цінність для усвідомлення історії розвитку української кооперативної теорії мають праці зарубіжних науковців - І.С.Коропецького і Р.Конквеста², перевідані в Україні у 1998 році. Зокрема, книга професора Темпльського університету США І.С.Коропецького містить цілу збірку ґрунтовних нарисів про життя і наукову діяльність відомих українських економістів ХІХ століття. Викликає особливу зацікавленість те, що вона була написана з позицій західної методології, яка тривалий час не визнавалася у колишньому Радянському Союзі.

Певний вклад у розробку проблеми ввнесло видання у 1998 р. навчальних посібників, присвячених історичному розвитку України³. Звертають на себе увагу також деякі праці українських істориків, що з'явилися в останній час, які об'єктивно, з позицій використання історичного досвіду минулого, розглядають проблеми кооперативної будівництва в Україні⁴. Історіографію проблеми сут-

¹ Днепровский С.П. Первый почетный кооператор // Советская потребительская кооперация. - 1987. - № 11 - С. 10-11; Н.И.Бухарин о кооперации // Там же. - 1989. - № 8. - С. 42; Воспоминания А.М.Леваша // Там же. - 1990. - № 9. - С. 38-41.

² Коропецький І.С. Українські економісти ХІХ століття та західна наука. - К., 1998; Конквест Р. Жива скорботи: Радянська колективізація і голодомор. - К., 1998.

³ Історія економічної думки України: Навч. посібник /Р.Х.Васильова, Л.П.Госюк, Н.О.Петровська та ін. - К., 1998; Когляр М., Кульчицький С. Мляхами віків: Довідник з історії України. - К., 1998.

⁴ Кульчицький С.В. Ленінська нова економічна політика та її відношення в УРСР // Український історичний журнал. - 1989. - № 8. - С. 88-98; Калініченко В.В. Селянське господарство в Україні в доколгоспний період (1921-1929). - Х., 1991; Лантух В.В. Качество обслуживания в частной и общественной торговле Украины в 20-е годы // Вестн. Харьк. ун-та. - Х., 1992. - № 362. - С. 21-28; Сінкевич С.Г. Дискусії 20-х років і внесок П.Т.Лященко в розробку теоретичних питань кооперативної сільського господарства СРСР // Там же. - С. 16-20; Бутенко В.І. Розвиток кустарно-ремісничої кооперативної

таво збагатили і доповнили кілька дисертаційних робіт, які у різній мірі, а іноді й з протилежних позицій висвітлювали окремі питання розвитку кооперації, зробивши певний внесок у розробку визначеної теми¹. Із загального огляду літератури можна зробити висновки, що проблема розвитку кооперативного руху в Україні у 20-ті роки є досить перспективною і потребує ґрунтовного висвітлення в історичних дослідженнях. Особливо необхідно звернути увагу на більш комплексне і глибоке вивчення теорії і практики кооперативного руху 20-х років з урахуванням досягнень вітчизняної наукової думки.

Автор використав широке коло джерел, які включають праці засновників організаційно-виробничої школи на чолі з О.В.Чайновим, роботи В.І.Леніна та інших державно-політичних діячів СРСР та УРСР.

Використано джерела, які включали постанови й резолюції РКП(б), ЦВК і РНК СРСР, звіти керівних центральних і республіканських кооперативних органів управління, а також публікації кооперативних журналів як всеукраїнського масштабу, так і місцевого значення.

Визначальну роль при дослідженні даної теми мав аналіз центральних і місцевих архівів України, а також матеріалів двох центральних архівів Російської Федерації.

Мета і основні завдання дослідження. Беручи до уваги актуальність теми, автор поставив за мету, по-перше, проаналізувати теоретичну спадщину відомих дореволюційних вчених-економістів Росії і України, державно-господарських діячів СРСР і УРСР 20-х років, які визначили розвиток кооперативного будівництва в Україні, і, по-друге, з урахуванням нових підходів із залученням нового матеріалу України в період непу (1921-1928) // Вестн. Харьк. ун-та. - Х., 1992. - № 362. - С. 3-10 та інші.

¹ Морозов А.Г. Развитие сельскохозяйственной кооперации на Украине (1921-1929 гг.): Автореф. дис ... канд. ист. наук. - К., 1984; Олейник Н.Н. Деятельность Коммунистической партии по укреплению и развитию системы диктатуры пролетариата (1921-1925): Автореф. дис ... д-ра ист. наук. - К., 1989; Сивко Т.В. Деятельность Компартии Украины по развитию и укреплению потребительской кооперации (1921-1925 гг.): Автореф. дис ... канд. ист. наук. - К., 1989; Атоян О.Н. Сельскохозяйственная кооперация Украины периода НЭПа: Проблемы теории, политики, истории в литературе 20-х - начала 30-х годов: Автореф. дис ... канд. ист. наук. - К., 1990 та інші.

ріалу вивчити діяльність української кооперативної системи і відношень з партійними й державними органами в період нової економічної політики, коли вона діяла в умовах товарно-ринкових відносин.

У відповідності до мети роботи автор ставить перед собою такі конкретні завдання:

- з врахуванням нових підходів, дати критичний аналіз і класифікацію літератури й джерел, що відносяться до теми дослідження;
- проаналізувати досвід організаційного будівництва головних галузей кооперативної системи в цей час;
- визначити узагальнюючі характеристики роботи української кооперації як однієї з найбільш важливих ланок народногосподарського комплексу в умовах ринкової економіки 20-х років.

Наукова об'язана дослідження полягає в тому, що автор спробував проаналізувати загальну концепцію і найбільш важливі етапи розвитку української кооперативної системи 20-х років. Крім того, досліджується не тільки різні галузі організації, форми і прояви кооперативного руху 20-х років, а зроблена спроба проаналізувати їх комплексну взаємодію, що впливає із особливостей і взаємозалежності їх в єдиній кооперативній системі. У роботі показується значення кооперації як системи економічних і політичних відносин, спроможної вивести суспільство на новий якісний рівень, що дасть можливість вирішити проблеми подолання відчуження трудящих від власності й активізації їх самодіяльності й ініціативи. При аналізі питань важливе місце приділялось взаємодії між партійними й владними органами, державними підприємствами з кооперативними центрами і організаціями; знайшло висвітлення залежність розвитку кооперативного руху від змін політико-економічного курсу країни, показані наслідки проведення глобальних соціально-економічних експериментів для економічної спроможності кооперативного способу господарювання. Аналізуються інші проблеми, які недостатньо розроблені історичною наукою.

Результати дослідження можуть бути використані при розробці і закладанні навчальних курсів політичної історії, історії України та історії науков'ї думки.

П. СТРУКТУРА Й ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ

Структура і основні положення дисертації зумовлені поставленими завданнями. Дисертація складається із вступу, трьох глав, заключення, додатку та списку використаних джерел і літератури.

У вступі обґрунтована актуальність теми, обраної для дослідження, визначається його предмет, хронологічні й територіальні рамки, ставиться завдання дисертаційної роботи, характеризуються теоретичні й методологічні принципи, аналізуються історіографія проблеми, дається характеристика джерельної бази, використаної для її підготовки.

Перша глава "З історії розвитку теорії кооперативного будівництва в СРСР і Україні у 20-ті роки ХХ століття" присвячена дослідженню теоретичних позицій вчених-кооператорів дореволюційної школи, а також поглядів партійно-державного керівництва СРСР і України на розвиток кооперації.

У першому параграфі "Наукова спадщина російських теоретиків кооперації на початку ХХ століття" піддається аналізу теоретична спадщина видатних вчених-економістів, які почали займатися дослідженням кооперативного руху ще до революції і які зробили ґрунтовні висновки на базі вітчизняного і зарубіжного практичного досвіду. Серед таких вчених були насамперед М.І.Туган-Барановський, О.В.Чаянов, С.Л.Маслов та інші, основні положення наукових розробок яких і досліджуються в параграфі.

Кооперативна теорія М.І.Туган-Барановського викликав зацікавленість перш за все через свою соціальну направленість, виразно окреслений гуманістичний ідеал і демократизм.

Наукові праці й рекомендації представників "організаційно-виробничої школи" на чолі з О.В.Чаяновим мали принципове значення для забезпечення органічного зв'язку розвитку селянського виробництва з реконструкцією радянської промисловості.

Впровадження ідей вчених у практику кооперативного будівництва бачилось їм як ефективний напрямок підвищення продуктивності праці в економічній діяльності без підкорення і одержавлення виробничих сил і виробничих відносин. В дисертації показується, що принципові положення кооперативної теорії вчених на базі вивчених заходів, підкріплених науковим обґрунтуванням, могли стати іляхом до удосконалення економіки.

Вплив наукових розробок вивчених вчених в значній мірі

сприяв еволюції поглядів провідних партійно-державних керівників Радянської країни тих часів - В.І.Леніна, М.І.Бухаріна, О.І.Рикова, які аналізуються у другому параграфі "Проблеми розвитку кооперації у працях В.І.Леніна, М.І.Бухаріна й О.І.Рикова".

У параграфі розглядається еволюція поглядів Леніна на кооперативно-будівництво, показуються основні етапи, коли відбувалось переосмислення останнім цієї проблеми. Аналіз показує, що Ленін, який відрізнявся своїм прагматизмом, здатний був рішуче змінювати свої попередні концептуальні положення, які згодом виявилися помилковими. Але разом з тим слабким місцем в його соціально-політичних поглядах було те, що він пов'язував суспільний прогрес радянської країни виключно з економічною лібералізацією і використанням ринкових відносин, без відповідних політичних реформ і побудови правової держави.

Важлива роль у подальшій розробці і пристосуванні кооперативного руху до радянської соціально-економічної системи належала відомим партійно-державним діячам СРСР - М.І.Бухаріну і О.І.Рикову. В цьому зв'язку великий інтерес викликає еволюція поглядів на кооперативний рух М.І.Бухаріна, який наприкінці 20-х років був найбільш послідовним прихильником непу і разом із своїми однодумцями очолював опозицію сталінській політиці на його згортання. При цьому, відстоюючи вільний і рівноправний розвиток окремих видів кооперації, він вважав, що можливо існування економічних структур з різною формою власності. Згідно його поглядом, класова боротьба на селі повинна влітись в господарську конкуренцію селянських господарств, яка в свою чергу буде проходити ненасильницькими заходами. Схожу позицію займав і О.І.Риков, який, очолюючи РКФСР, займався практичною роботою.

Між тим, суперечності, які з'явилися наприкінці 20-х рр. в розвитку народного господарства країни, показали неадекватність радянського керівництва в умовах тоталітарного суспільства вирішити економічні проблеми в СРСР, що призвело до загострення політичної боротьби в правлячих колах країни і згодом навіязало їй лівацько-радикальні засоби, подібні тим, які існували за часів воєнного комунізму.

У третьому параграфі "Погляди на кооперативне будівництво керівництва Української РСР 20-х років" аналізуються відношення радянських провідних державно-політичних діячів республіки на

проблему кооперування, яке зумовило в значній мірі політику держави відносно кооперативного будівництва. До кінця 20-х років в серед керівників України не було чітко розробленої і обґрунтованої економічної політики і реального плану кооперативного будівництва.

Переважаюча більшість партійно-державних діячів УРСР, серед яких були Е.Т.Квірінг, Д.В.Мануїльський, В.Я.Чубар, О.Г.Шліхтер, були прихильниками утопічної теорії про переваги якомога найбільшого усуспільнення народного господарства. Це пояснює те непомірне велике значення, яке приділялося у працях і виступах українських керівників розвитку виробничих колективних сільськогосподарських товариств, з одного боку, і недооцінка збуго-постачальницьких видів кооперації, з іншого.

Якщо характеризувати загальну позицію керівництва УРСР і його ставлення до кооперативного будівництва, то, незважаючи на деякі розбіжності по другорядних питаннях, в цілому вони збігалися зі сталінською лінією зторгання ринкових відносин і діючим в цих межах кооперативним рухом.

Друга глава "Розвиток споживчої кооперації України у 20-ті роки" присвячена розвитку споживчої кооперації в УРСР у 20-ті роки. Діяльність кооперативної системи автором розподіляється на два періоди (з 1921 по 1923 рр. і з 1923 до кінця 20-х рр.). У відповідності з такою періодизацією діяльність кооперації аналізується відповідно у двох параграфах, в яких розглядається розвиток цієї кооперативної системи України на початку непу і після впровадження добровільного членства.

У першому параграфі "Побудова системи споживчої кооперації на початку непу" показується робота споживчої кооперації в перші роки непу, коли вона звільнялася від тих особливостей у своїй організаційній будові і характері господарської діяльності, які були притаманні їй в період воєнного комунізму. Разом з тим, на цьому етапі ще зберігалося положення обов'язкового вступу до споживчих товариств населення віком від 14-ти років.

В перші роки непу перед кооперацією України повстало питання удосконалення і скорочення структури свого керівного апарату. В результаті радикальної реформи до кінця 1922 р. чотирихступенева схема кооперативної системи: споживче товариство - райспілка - губспілка - Вукоопспілка - була перетворена на тріохступеневу за рахунок виключення губспілок. Між тим, досить серйозно гальмувало діяльність споживчої кооперації, як й інших її видів, відсутність

довгострокових кредитів, що позначилося на загальному становищі кооперації.

Разом з тим господарські взаємовідносини між держорганами і кооперативною системою були незадовільні, через що остання визнавала за краще переходити від заготівельної до виробничої діяльності. Крім того, не маючи можливості спиратися на чіткі орієнтири в економічній політиці держави, кооперація не могла обгрунтовано визначити свої пріоритети.

У другому параграфі "Проблеми розвитку системи споживчої кооперації в Україні після впровадження добровільного членства" аналізується еволюція української кооперації часів непу.

З метою перебудови споживчої кооперації і пристосування її роботи до умов непу ЦВК і РНК СРСР 28 грудня 1929 р. прийняли постанову "Про реорганізацію споживчої кооперації на засадах добровільного членства". Після цього споживча кооперація одержала значні привілеї і пільги: полегшення умов закупівлі промислових товарів, зменшення податку з обігу і ставки за кредит. Одночасно були прийняті заходи по посиленню матеріальної зацікавленості членів кооперативних організацій. Все це привело до зміцнення кооперативної торгівлі, зростання кількості кооперативних організацій і чисельності пайовиків у них.

В дисертації простежуються нерівномірність кооперування в різних регіонах України і дається цьому наукове обгрунтування, а також певна оцінка організаційної роботи.

Аналізуючи розвиток української споживчої кооперації на протязі 20-х років, в дисертації робиться висновок, що в цілому в цей період часу вона досягла значних успіхів в своїй діяльності і стала розвиненою багатогалузевю громадською і господарською організацією. Перехід до принципу добровільного членства сприяв збільшенню якійсному зростанню усіх галузей споживчої кооперації, виявленню ініціативи і самодіяльності трудящих. Але поступово швидке і всебічне розширення її діяльності, яке було викликано політикою непу, наприкінці 20-х років змінилось екстенсивним розвитком, а також господарським тиском адміністративних державних органів, і вона цілком присвятила свою діяльність задоволенню державних потреб, пов'язаних з утопічними соціально-економічними проектами.

У третьій главі "Діяльність сільськогосподарської та кустарно-промислової кооперації України під час непу" аналізується органі-

зацінне оформлення і розвиток сільськогосподарської і кустарно-промислової кооперації протягом 20-х років.

У першому параграфі "Організацінне відродження і господарська діяльність сільськогосподарської кооперації на протязі 20-х років" відмічається, що швидкому розповсюдженню й зростанню сільськогосподарських кооперативних організацій в Радянській Україні сприяло прийняття ЦВК і РНК РРФСР декрету "Про сільськогосподарську кооперацію" і відповідного декрету ВУЦВК і РНК УРСР. Завдяки цим рішенням сільськогосподарська кооперація приголошувалась незалежною від споживчої і перетворювалась в самостійну організацію.

У параграфі розглядаються періоди і етапи діяльності сільськогосподарської кооперації України, яка діяла в умовах ринкових відносин під час непу. Відображується також організаційна побудова і структурне оформлення сільськогосподарської кооперативної мережі. Крім характеру її організаційної побудови, у дисертації розглядається її завдання щодо виробничого кооперування. Головні функції останньої спочатку зводилися до господарської і кредитно-комерційної роботи, і тільки після 1928 р. розпочалася нестачально-збутова, кредитна та виробнича форма діяльності. У дисертації наводяться численні приклади того, що сільськогосподарська кооперація через брак коштів в перші роки непу займалася переважно торговельною роботою за рахунок інших сфер діяльності. Велике значення в дисертації приділяється також взаємодіючим між сільськогосподарською і споживчою кооперативними системами, показується їх неузгодженість, що мала місце на протязі всього періоду 20-х років і спричиняла велику шкоду кооперативному рухові республіки.

В 1928 р. у роботі сільськогосподарської кооперації і її керівного центру "Сільського Господаря" почали виявлятися позитивні зміни, що позначилося в збільшенні у її роботі питомої ваги збутових операцій, поступове переведення універсальних кооперативних організацій до спеціалізованих товариств. Це позначилося на змінах в організаційному будівництві сільськогосподарської кооперації України і розвитку сільського господарства республіки.

Наприкінці 20-х років у зв'язку з відходом від нової економічної політики і поступовим перехоном до масової колективізації сільського господарства виникли кардинальні зміни в політиці країни по відношенню до сільськогосподарської кооперації. В результа-

ті цього були запроваджені зміни в правовому законодавстві відносно системи землеволодіння, зникло селянське самоврядування, заборонена вільна торгівля хлібом. Все це і зумовило подальший занепад сільського господарства України.

В другому параграфі "Розвиток кустарно-промислової кооперації у 20-ті роки" показуються шляхи і засоби утворення в Україні кустарно-промислової кооперації і її організаційного центру "Українкустаропілки". Кустарно-промислова кооперація України на початку 20-х років зіткнулася з певними труднощами. Перш за все труднощі були пов'язані з недостатньою кількістю фінансових коштів, що призводило до великої кількості невиконаних зобов'язань. Між тим, гостра криза безробіття, яка мала місце в Україні на початку 20-х років, нагально вимагала розширення мережі кустарно-промислової кооперації. В той же час приватний капітал, як це показано в дисертації, намагався використати кооперацію для прикриття своєї роботи, отримуючи пільги, які надавалися їй державою, що призвело до появи великої кількості псевдокооперативних об'єднань і зв'язаних з цим зловживань і порушень державного господарського законодавства.

У дослідженні вказується, що подальшому розвитку кустарно-промислової кооперації сприяло надання їй державою значні пільги. Це були нижчі податки, ніж у приватних підприємств, відстрочка виплати патентного збору для новостворених кооперативів, а з 1924 р. навіть повне звільнення від промислового податку. Таким чином, 1928 р. став, як і для інших видів кооперації України, роком перелому і початком бурхливого розвитку господарської діяльності її кустарно-промислової системи. В дисертації відзначаються особливо популярні в республіці кустарні промисли, які діяли на кооперативних заводах, і аналізуються причини їх територіального розташування. Звертає на себе увагу те, що коли після ліквідації самостійного центру кустарно-промислової кооперації (УКС) функції керівництва двох кооперативних систем - сільськогосподарської і кустарно-промислової - зосередилися у "Сільського Господаря", відразу ж виявилось, що такий стан справ негативно позначався на всіх кооперативній системі України. У зв'язку з цим після періоду анархії і безгосподарності економічна доцільність і прагматичне підвали до того, що у 1927 р. був відроджений власний республіканський центр кустарно-промислової кооперації - Вкуспромкредитопілка

При переході СРСР до запровадження індустріалізації і розширення масштабів будівництва промислових підприємств почалися масові випадки переходу членів промкооперації до підприємств державної промисловості, де робітники мали більш вигідні умови оплати своєї праці. Крім того, постійне порушення державною промисловістю своїх зобов'язань по постачанню кустарно-промислових кооперативів сировиною призвело до погіршення їх господарських відносин із своїми низовими організаціями. Поступово, по мірі того як почалося згорання непу, кустарно-промислому кооперацію України спіткала така ж доля, як й інші кооперативні системи, тобто з ліквідацією її самостійності вона була одержавлена.

У заклученні підведені підсумки дисертаційного дослідження, сформульовані загальні висновки і практичні рекомендації по результатам проведеного дослідження.

Основні положення дисертації викладені в таких публікаціях автора:

1. "Белые пятна" в развитии кооперативного строительства на Украине в 20-х годах и использование этого материала в курсе "Политическая история Украины" // Республиканская научно-методическая конференция: Тезисы докладов.- Одесса : ОИИ, 1991.-С. 274-275.
2. Кооперативное строительство в Украине в 20-е годы // Вестн: Харьк. политех. ун-та.- Харьков, 1992.- № 6.- С. 65-72.
3. Багалій і розвиток кооперації // Актуальні питання історії України: Тези доповідей перших Багаліївських читань, присвячених 185-річчю з дня народження, 60-річчю з дня смерті академіка Д.Г.Багалія.- Харків, 1992.- С. 33-34.
4. Робочий план і програма спецкурсу "Історія громадських рухів і політичних партій в Україні".- Харків, 1992.- 16 с.(у співавт.)
5. Розвиток кооперативного будівництва на Україні в 20-ті роки // Науково-методична конференція професорсько-викладацького складу та аспірантів інституту за підсумками науково-творчої роботи за 1993 рік: Тези доповідей.- Харків, 1994.- С. 105-106.
6. Кооперативне будівництво України в 20-ті роки // Актуальні проблеми історії України: В зб. наук. праць Харків. вісн.к. ун-ту.- Харків, 1994.-С. 25-32.
7. Развитие кооперативного движения на Харьковщине в 20-е годы // История свободной Украины и Харьковщины: Учебное пособие.- Харьков, 1994.-С. 114-127 (у співавт.)

[Faint, mostly illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page. Some words like "згідно", "підписано", "тираж" are faintly visible.]

Підписано до друку 22.04.94. Формат 60x84 1/16. Обсяг:
 1,0 ум.-друку. арк.; 1,0 обл.-вид. арк. Тираж 100.
 Замовлення 75 . Безкоштовно.

Дільниця оперативного друку ХДАУ

[Faint stamp or text at the bottom of the page, possibly a library or archival mark.]

1157351

AB 30.224

AB 30.224